

1. Краевский В.В. Методология педагогического исследования: Пособие для педагога-исследователя. / Коллективный рецензент – кафедра педагогики Самарского государственного педагогического института).– Самара : Изд-во СамГПИ, 1994. 165 с. – ISBN 5-8428-0038-1.
2. Новиков А.М. Методология образования. Издание второе. — М.: «Эгвес», 2006. – 488 с. [Научный редактор: канд. пед. н., доц. Т.В. Новикова]. / Рецензенты: д-р техн. н., проф. Д.А. Новиков; д-р. пед. н., проф. Н.Е. Важеевская. – УДК 7456.–ББК 7400.–ISBN 5-85449-127-6.
3. Лаврентьева О.Г. Европейские университетские модели в современной России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ideashistory.org.ru/pdfs/a29.pdf>.– с.157-161.
4. Задонская И.А. История развития университетского образования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ideashistory.org.ru/pdfs/a29.pdf> стр. 141-148.
5. Масальський В., Димиденко Г. Класичні університети України: історія походження та зміст терміна / В.Масальський, Г. Димиденко. Схід, 2010, № 7 (107). – С. 105-110.

Отримано 20.04.ю2013 р.

УДК 377

Капран С.Б.[°]

НАПН України, молодший науковий співробітник лабораторії управління професійно-технічною освітою

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ОРГАНІЗАТОРІВ ДІЛОВОДСТВА ДО САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИ ВИВЧЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ – ПРІОРИТЕТНА СКЛАДОВА ЇХНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ У ВНЗ I-II РІВНІВ АКРЕДИТАЦІЇ

У статті здійснено аналіз підготовки майбутніх організаторів діловодства до самоосвітньої діяльності при вивченні навчальних дисциплін «Українська мова» та «Українська мова за професійним спрямуванням» як пріоритетної складової професійної підготовки у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації.

Ключові слова: підготовка, професійна підготовка, самоосвітня діяльність, самоосвіта, самостійна робота

В статье осуществлен анализ подготовки будущих организаторов делопроизводства к самообразовательной деятельности при изучении учебных дисциплин "Украинский язык" и "Украинский язык за профессиональным устремлением" как приоритетной составляющей профессиональной подготовки в высших учебных заведениях I-II уровней аккредитации.

Ключевые слова: подготовка, профессиональная подготовка, самообразовательная деятельность, самообразование, самостоятельная работа

In the article the analysis of preparation of future organizers of office work is carried out to самоосвітньої activity at the study of educational disciplines "Ukrainian" and "Ukrainian after professional aspiration" as a priority constituent of professional preparation in higher educational establishments of I-II of levels of accreditation.

Keywords: preparation, professional preparation, self-educational activity, self-education, independent work

Актуальність дослідження. Головним імперативом освіти як суспільного явища є «освіта впродовж життя» або неперервна освіта, тому сучасний випускник вищого навчального закладу I-II рівнів акредитації має відрізнятися

здатністю до саморозвитку й самореалізації як складових життєвого успіху, які тісно пов'язані зі свідомим прагненням його розкрити свої сили та здібності у майбутній професійній діяльності.

Розвиваючи особистість, здатну до самоосвіти, самостійного пошуку знань, сучасна вища школа реалізує модель випускника, спроможного самостійно розв'язувати нагальні проблеми часу, здібного до творчості, саморозвитку та самореалізації. Проте відсутність деяких практичних навичок самостійної роботи дуже ускладнюють самоосвітню діяльність студентів.

Професія організатора діловодства є затребуваною, такою, що потребує від фахівця глибоких професійних знань, умінь і навичок. Згідно з кваліфікаційними вимогами молодший спеціаліст має: 1) вільно володіти державною мовою та професійно використовувати одну з іноземних мов; володіти комп'ютером; вміти працювати в операційних системах, комп'ютерних мережах, користуватися текстовими та графічними редакторами, базами даних тощо; критично осмислювати історичні й сучасні процеси та проблеми, що мають місце в житті країни та тенденції світового розвитку; мати високі моральні якості, навички організаторської та управлінської діяльності; 2) знати постанови, розпорядження, накази органів влади, ЄДСДЗУ, стандарти та УСОПД; порядок прийняття кореспонденції; технічні засоби оброблення документів; перелік документів, що реєструються, та перелік документів, що підлягають особистому контролю; порядок контролю за виконанням службових документів; 3) вміти обробляти документи, що надходять; реєструвати документи, вести довідково-інформаційний апарат з документації, що реєструється; здійснювати контроль за ходом виконання документів; працювати в різних операційних середовищах, комп'ютерних мережах; користуватись основним і спеціальним програмним забезпеченням: текстовими редакторами, базами даних, електронними таблицями; користуватись спеціалізованим програмним забезпеченням, що стосується змісту основних завдань діяльності.

Однією з найважливіших кваліфікаційних вимог до майбутнього організатора діловодства є досконале володіння сучасною українською літературною мовою: вміле професійне використання мовних стилів і жанрів відповідно до місця, часу, обставин, понятійно-категоріального апарату та відповідної системи термінів, риторичних знань і вмінь, етикетних мовних формул тощо. Професійна мовна (мовнокомунікативна) компетенція майбутніх організаторів діловодства є показником сформованості системи професійних знань, комунікативних умінь і навичок, загальної культури та культури мовлення, які є необхідними для якісної професійної діяльності.

Тому важливими дисциплінами загальнонавчальної та професійної підготовки майбутніх організаторів діловодства є такі, як «Українська мова» та «Українська мова за професійним спрямуванням». При вивченні цих дисциплін ми прагнули визначити умови, за яких кожен студент мав би змогу навчатися самостійно здобувати необхідну інформацію, використовуючи її для власного розвитку, самореалізації та розв'язання існуючих проблем.

Аналіз досліджень і публікацій. Ідея самоосвітньої спрямованості навчального процесу є провідною в роботах українських та російських педагогів

В. Онищука, І. Підласого, В. Шаталова, М. Гузика, С. Лисенкової, А. Громцевої та інших.

Питання активізації пізнавальної та самоосвітньої діяльності учнів розглядають у своїх працях психологи Н. Менчинська, Д. Богоявленський, Т. Щукіна, дидакти М. Данилов, І. Лернер, М. Скаткін, М. Ганелін та інші.

Праці українських і зарубіжних дидактів (А. Алексюк, Г. Атанов, В. Бондар, А. Вербицький, М. Євтух, М. Головань, В. Гришин, С. Гудков, З. Єсарєва, Т. Нечаєва, Л. Чернікова, М. Чобітько, А. Есаулов, А. Ben Zeev, M. Elishu, B. Fittkau, P.V. Quincey та ін.) націлюють науково-педагогічних працівників на ефективну організацію самостійної роботи «...як основи вищої освіти» (А. Молибог).

Метою статті є аналіз підготовки майбутніх організаторів діловодства до самоосвітньої діяльності при вивченні навчальних дисциплін «Українська мова» та «Українська мова за професійним спрямуванням» як пріоритетної складової професійної підготовки у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації.

Завдання:

- проаналізувати поняття «самоосвітня діяльність» у психолого-педагогічній і науково-методичній літературі, що переорієнтовується на розвиток внутрішньої і зовнішньої самоорганізації майбутніх організаторів діловодства при вивченні навчальних дисциплін «Українська мова» та «Українська мова за професійним спрямуванням»;

- охарактеризувати основні функції, форми та види самоосвітньої діяльності майбутніх організаторів діловодства у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації.

У світовій педагогіці самоосвітня діяльність студента є найефективнішим методом професійної підготовки майбутніх фахівців. Самостійно працюючи, студент формує себе як особистість і засвоює необхідні знання, вміння і навички, набуває досвіду творчої і науково-інформаційної діяльності. Стрімке оновлення технологій вимагає високого рівня компетентності. Тому традиційна мета самоосвітньої діяльності має бути переорієнтована на розвиток внутрішньої та зовнішньої самоорганізації майбутнього фахівця.

У педагогічній літературі існують різні погляди дослідників на семантичний взаємозв'язок і взаємозалежність понять «самоосвіта», «самоосвітня діяльність» і «самостійна робота» студентів. Так, поняття «самоосвіта» та «самоосвітня діяльність» часто ототожнюють, а поняття «самоосвіта» та «самостійна робота» розглядають як різні поняття. За С. Татаринцевою, «самоосвіта (або самоосвітня діяльність) – це ціль і результати діяльності, а самостійна робота – це засіб досягнення цього результату» [1, с. 63]. О. Василенко вважає, що самостійна робота є необхідною складовою процесу самоосвіти. Організована викладачем, вона може здійснюватися в поєднанні з самоосвітньою діяльністю і самостійним вивченням матеріалу за власним бажанням студента [2, с. 52]. С. Акманова стверджує, що самоосвіта студента – це добровільна діяльність, що спрямовується на отримання знань у процесі самостійної роботи без допомоги викладача, а самостійна робота забезпечує підготовку особистості до самостійності і самоорганізації, які, в свою чергу, є основою самоосвіти, а готовність особистості до самонавчання є необхідною умовою її самоосвіти [3,

с. 26–28]. Принципова відмінність між самоосвітою та самостійною роботою полягає в тому, що в процесі самоосвітньої діяльності особистість є суб'єктом власної діяльності щодо досягнення самостійно визначених цілей, які і є головним мотивом самоосвіти.

Поняття «самоосвіта» найчастіше пов'язують із розумовою діяльністю, виявом вольової саморегуляції особистості та відповідною їй спрямованістю на розумову активність (В. Столін, М. Боришевський). За визначенням академіка С. Гончаренка («Український педагогічний словник» (1997)) «самоосвіта – освіта, яка набувається в процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання в закладі освіти. Самоосвіта є невід'ємною частиною систематичного навчання в закладах освіти, яке сприяє поглибленню, розширенню і більш міцному засвоєнню знань» [4, с. 296].

Різні підходи до визначення поняття «самоосвіта» дозволяють розглядати його як форму отримання та поглиблення знань (Г. Бичкова, С. Лебедєв); процес розвитку інтелектуальних якостей і розумових здібностей (О. Кочетов); вид пізнавальної діяльності (І. Гончаров, Н. Косенко, П. Пшебильський); цілеспрямований процес самостійного оволодіння цілісною системою знань і умінь, поглядів і переконань, прогресивним досвідом у певній сфері діяльності під впливом особистих і суспільних інтересів (М. Касьяненко); засіб саморозвитку творчої першооснови особистості та корегування її розумової діяльності (Л. Рувінський). Вищезазначені категорійні ознаки відображають багатозначність поняття «самоосвіта», яке є структурним компонентом «самоосвітньої діяльності».

Так, Н. Сидорчук самоосвітньою діяльністю студента називає «...процес духовного, інтелектуального становлення, розвитку майбутнього фахівця, який відбувається під впливом організаційно-педагогічних і соціально-психологічних факторів» [5]. Е. Квятковський тлумачить самоосвітню діяльність як «цілеспрямовану, систематичну, керовану тим, хто навчається, пізнавальну діяльність, яка є необхідною для вдосконалення його освіти» [6, с. 52].

Проте, найбільш уживаним у педагогічній науці й практиці залишається поняття «самостійна робота», яке тлумачиться, як: пізнавальна діяльність (В. Буринський, М. Данилов, Р. Нізамов та ін.); один із видів навчальної діяльності (Л. Деркач, Г. Романова та ін.); метод навчання (Ю. Бабанський, І. Унт та ін.); прийом навчання (П. Гальперін, В. Ягупов та ін.); спосіб самоосвіти (В. Буряк, Ю. Палкін та ін.); засіб засвоєння знань, набуття практичних умінь (Т. Поротнікова, Т. Костюк та ін.); засіб організації пізнання (Н. Дідусь, О. Леонтєв, Г. Сеїтова та ін.); різноманітні типи навчальних завдань, що виконуються під керівництвом викладача (П. Підкасистий, М. Гарунов, Н. Нікандров, Л. Зоріна та ін.); система організації роботи, за якої управління навчальною діяльністю студентів відбувається за відсутності викладача і без його безпосередньої допомоги (В. Граф, І. Ільясов, В. Ляудіс, Н. Сагіна, О. Чиж та ін.); робота студентів, що проводиться за спеціальним індивідуальним планом, складеним на основі урахування індивідуальних особливостей і пізнавальних можливостей студентів (С. Архангельський, Л. Деркач, І. Шайдур та ін.); специфічний вид діяльності учіння, головною метою якого є формування самостійності суб'єкта навчання, а формування його вмінь, знань і навичок

здійснюються опосередковано через зміст і методи усіх видів занять (В. Козаков та ін.); різноманітні види індивідуальної та групової пізнавальної діяльності студентів, що здійснюється ними на аудиторних заняттях і в позааудиторний час (Р. Нізамов, Н. Сагіна та ін.) тощо.

У зарубіжній педагогічній літературі означені поняття також є полісемними. Зокрема, в педагогічній літературі Австрії та Швейцарії застосовується термін «тиха робота», який свідчить про те, що робота здійснюється наодинці. Термін «індивідуальна робота» зустрічається у французькій і англійській педагогічній літературі. У США користуються терміном «незалежне навчання», що означає таку пізнавальну діяльність, за якої студенти отримують навчальні плани-програми і свободу щодо добору засобів і методів засвоєння знань. Німецькі педагоги термін «самостійна робота» використовують, як правило, в тому значенні, яке найбільш поширене у вітчизняній педагогіці. Іноді використовується поняття «опосередковане навчання». Йдеться про роботу, що здійснюється під опосередкованим керівництвом викладача, або «пряме (безпосереднє) навчання», що відбувається під директивним керівництвом викладача.

Загальновідомо, що самоосвіта виконує певні функції. Її основними функціями є: пізнавальна, навчальна, прогностична, стимулююча, розвиваюча, корегуюча та виховна. Завданнями пізнавальної функції є засвоєння студентами систематизованих знань із навчальних дисциплін і розширення меж їхнього світогляду; розвиваючої – розвиток самостійності, творчості, дослідницьких умінь особистості (навчання повинне орієнтуватися на потенційні можливості людини, на те, що знаходиться в процесі становлення, урахування рівень уже досягнутого нею розвитку, як підкреслює Л. Виговський); навчальної – опрацювання першоджерел, що сприяє глибшому осмисленню засвоєних знань; прогностичної – вміння студента вчасно передбачати й оцінювати як можливий результат, так і саме виконання завдання; корегуючої – вміння вчасно корегувати свою діяльність, осмислювати новітні теорії, концепції, категорії; стимулюючої – така організація самостійної роботи, за якої студент отримує задоволення від результатів пізнавальної діяльності; виховної – формувати самостійність як рису характеру особистості, якій притаманні такі якості, як воля, цілеспрямованість, відповідальність і дисциплінованість.

Вищезазначені функції формують вимоги до пошуків таких форм і видів навчальної роботи у ВНЗ I-II рівнів акредитації, за яких допомога і контроль з боку викладача не пригнічуватимуть ініціативи студентів, а привчатимуть їх самостійно вирішувати питання організації, планування, контролю за власною самоосвітньою діяльністю.

У Законі України «Про вищу освіту» в розділі «Організація навчально-виховного процесу» зазначено, що самостійна робота «...є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових для відвідування навчальних занять» [7]. Частка самостійної роботи в процесі викладання навчального матеріалу в європейських вищих навчальних закладах зросла до 75 % загального обсягу навчального часу, у вітчизняних вищих навчальних закладах – до 50 %, а у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації становить 30 % від загального часу, який відведено на його опанування.

У навчальних програмах дисциплін «Українська мова» та «Українська мова за професійним спрямуванням» чітко визначено, що самостійна робота є важливим компонентом підготовки студентів. Реалізується вона поетапно, згідно з розробленими методичними рекомендаціями, що передбачають можливість проведення суб'єктами учіння самоконтролю, а саме: I-й етап – планування індивідуальної самоосвітньої діяльності: ознайомлення з методичними вказівками щодо раціонального розподілу часу на її організацію; II-й етап – опанування навчальним матеріалом, вирішення поставлених завдань; III-й етап – самоаналіз власної діяльності, співвідношення із загальноприйнятими нормами; IV-й етап – корекція, оцінка якості виконаних завдань.

За такими етапами згідно з програмою навчальної дисципліни виконуються завдання, що виносяться на самостійне опрацювання. Пропонується вільний вибір студентами форм, видів і вільний розподіл часу для здійснення самоосвітньої діяльності. Досить широко пропагується творчий підхід до підготовки виступів, доповідей, повідомлень, проектів. Вони спираються на опрацювання та використання широкого спектру таких матеріалів, як огляд фахової літератури і періодики, формування власних роздумів і оформлення їх як методично-предметні повідомлення.

За умовами виконання або за місцем у навчально-виховному процесі розрізняється аудиторна та позааудиторна самостійна робота. Аудиторна реалізується майбутніми організаторами діловодства при проведенні практичних і семінарських занять, позааудиторна – самостійно.

У процесі вивчення навчальних дисциплін передбачається використання таких форм і видів самоосвітньої діяльності, як: виконання вправ, завдань; підготовка інформаційних повідомлень, виступів, доповідей, рефератів; підготовка до практичних і семінарських занять; підготовка лекцій; виконання професійно-творчих завдань; розроблення навчальних проектів, презентацій; створення ситуаційних вправ; підготовка до поточного і рубіжного контролю навчальних досягнень студентів. Найбільш прийнятними формами означеного процесу є творчі завдання. Ці завдання спонукають студентів до дослідницької діяльності, оскільки охоплюють широкий діапазон навчального матеріалу: від огляду літератури, періодичної преси до власних роздумів із приводу досліджуваної теми (написання есе).

Навчальний матеріал, що засвоюється студентами в процесі позааудиторної самоосвітньої діяльності, виноситься на підсумковий контроль разом із навчальним матеріалом, що опрацьовується при проведенні аудиторних занять. Контроль самоосвітньої діяльності майбутніх організаторів діловодства включає: відповідь на контрольні або тестові питання; написання диктантів, творчих робіт, переказів; перевірку вправ; опитування (усне, письмове) на практичних заняттях; перевірку рефератів; захист виконання практичних робіт; залік або іспит.

Самоосвітня діяльність буде ефективною за умови її чіткої організації на рівні керівництва навчального закладу, викладачів; створення належної матеріально-технічної бази (наявність бібліотек, технічних та електронних засобів). У дослідженнях С. Архангельського, С. Батищева, В. Гуторова та інших йдеться про те, що однією з найголовніших умов ефективності самоосвітньої

діяльності студентів є їхнє вміння самостійно навчатися. Успішність означеного процесу визначається передусім рівнем підготовленості до її здійснення. Найважливіше значення мають два її компоненти: інтелектуальний і мотиваційний. Інтелектуальні вміння, які необхідні для розв'язання навчальних завдань, тісно пов'язані з мотиваційною сферою особистості, що сприяє включенню майбутніх організаторів діловодства в професійну навчально-пізнавальну або навчально-виробничу діяльність і орієнтована, насамперед, на розвиток внутрішньої мотивації особистості.

Більшість абітурієнтів, які вступають до вищих навчальних закладів, не завжди мотивують свій професійний вибір. За цієї обставини педагогічні працівники вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації покликані формувати у студентів їхню професійну активність і зацікавленість у майбутній професії. Зазначені якості зумовлюються і залежать від мотивації – рушійної сили людської поведінки. Тому, плануючи самоосвітню діяльність майбутніх організаторів діловодства, викладач зобов'язаний чітко вмотивовувати доцільність її виконання і визначати зв'язок із майбутньою професійною діяльністю.

У контексті заявленого слід зазначити, що при вивченні дисциплін «Українська мова», «Українська мова за професійним спрямуванням» використовуються різноманітні прийоми організації самоосвітньої діяльності майбутніх організаторів діловодства. Це такі, як: організація роботи з навчальним матеріалом; організація студентів щодо підготовки й написання реферату з навчальної дисципліни; організація виступів студентів із рефератом на лекції або семінарі; оформлення портфоліо тощо.

При розробленні робочих програм із означених дисциплін було визначено теми для самостійного вивчення, продумано зміст і характер завдань відповідно до таких вимог: самостійна робота має спрямовуватися на досягнення основних навчально-виховних завдань, бути систематичною, доступною і можливою. Самоосвітня діяльність майбутніх організаторів діловодства має легко контролюватись, корегуватись і оцінюватись. Важливу роль у підготовці майбутніх організаторів діловодства до означеного процесу відіграють індивідуальні консультації.

У процесі самоосвітньої діяльності здійснюється самоконтроль, формується вміння суб'єктів учіння аналізувати отриманий результат. Для того, щоб студент усвідомив себе не тільки споживачем, але й носієм, «власником» нового знання, відчув суспільне значення саме цього виду діяльності, доцільно використовувати її групову форму. При цьому викладач надає консультативну допомогу кожному студенту, оцінюючи його успіхи за якістю виконаного індивідуального завдання. Координація всієї роботи – це сфера учасників (студентів) творчої групи. На обговорення аудиторії виноситься завершений продукт самоосвітньої діяльності студентів. Останні мають можливість реально оцінити свій внесок у загальну справу, усвідомити відповідальність за кінцевий результат.

Висновки. У навчально-виховній роботі вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації має домінувати орієнтація на самоорганізацію й самореалізацію кожного студента. У процесі цілеспрямованої й систематичної самоосвіти майбутні організатори діловодства набувають досвід самостійно працювати, що активізує розвиток їхніх професійно-особистісних якостей, є

підґрунтям формування потреби в постійному пошуці й накопиченні знань. Результати досліджень науковців переконливо свідчать, що високий рівень професійної майстерності та творчого підходу досягається лише за умов, якщо виникає і реалізується потреба в професійному саморозвитку й самовдосконаленні, виявляється позитивне мотиваційно-ціннісне ставлення до себе як суб'єкта професійної діяльності.

Вміння особистості самостійно організувати навчання – важлива умова його самоосвітньої діяльності. Під умінням самостійно навчатися розуміється комплекс практичних дій, що забезпечують здатність самостійно сприймати, розуміти й засвоювати навчальний матеріал. Однак репродуктивна самоосвітня діяльність не може бути достатньо ефективною в процесі формування самостійності як професійної якості особистості. Необхідне не лише вміння працювати без сторонньої допомоги, а й здатність розв'язувати цілісні задачі, такі як: усвідомлення й формування проблем і завдань; визначення цілей і складання плану щодо їх вирішення; аналіз, прогнозування і прийняття (вибір) рішення, його практична реалізація; контроль і оцінка процесу та результатів діяльності; постановка нових цілей і завдань, що спрямовуються на подальше вдосконалення об'єктивного світу і самого себе.

Отже, щоб неперервна освіта стала реальністю, студентів треба навчити самостійно здобувати знання, працювати з потоками інформації, що дедалі зростають. Здатність до самоосвіти, розвиток самостійності та активності стають важливими компонентами професійної підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах. За таких умов актуальності набуває підготовка студентів вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації до самоосвітньої діяльності в умовах стрімкого оновлення технологій, формування у них високого рівня професійної компетентності та поінформованості.

Список використаних джерел

1. Татаринцева С.В. Методическая компетенция учителя и её формирование в процессе самостоятельной работы студентов: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / С.В. Татаринцева. – Тольятти, 2003. – 319 с.
2. Василенко О.В. Організація самостійної роботи студента заочної форми навчання вищих навчальних закладів юридичного профілю: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / О.В. Василенко. – КНУВС. – К., 2008. – 257 с.
3. Акманова С.В. Развитие навыков самообучения у студентов университета: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / С.В. Акманова. – Магнитогорск, 2004. – 197 с.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
5. Сидорчук Н.Г. Категорійний аналіз поняття «самоосвітня діяльність майбутнього вчителя / Н.Г. Сидорчук // Вісн. Житомир. держ. пед. ун-ту. — 1999. — № 3. — С. 59–62.
6. Квятковский Е.В. Литературно-художественное самообразование старшеклассников / Е.В.Квятковский // Педагогика, 1997. – № 1. – 47–52.
7. Закон України «Про вищу освіту». Науково-практичний коментар / За загальною редакцією Кременя В.Г. – К., 2002.

Отримано 25.04.2013 р.